

מאמר על ההגדות

ענין הגדות חז"ל למיניהם המאמרים בהגדות יתחלקו לב' מינים, הא' כלל המאמרים הלימודיים, והב' הביאורים. הלימודיים, הם המאמרים אשר יגידו במ עיקרים מעיקרי החכמה, מוסרית או אלקית. הביאורים הם אשר יבארו במ כתוב מכתבי הקדש. והנה המאמרים הלימודיים המוסריים אין צורך לדבר עליהם עתה, כי הנה תועלתם מפורסמת ויפעתם גלויה, ואין לטוען שיטעון עליהם ולא למתעקש ליכשל במ. אך נדבר עתה מן הלימודיים האלקיים:

והנה כבר ידעת שמה שהביא לחז"ל לכתוב דברי התורה שבעל פה אחר היות המקובל אצלם שדברים שבעל פה אסור ללמדם בכתב, היה מה שראו שהיו הדיעות הולכות ומתחלשות באורך הגלות וחליפות הזמנים, והזכרון מתמעט והסברא מתקצרת, ונמצאת התורה משתכחת. על כן בחרו משום עת לעשות לה', לחקוק בספר פירוש המצות כלו, למען ישאר קיים כל הימים, והוא כלל המשנה והגמרא. והנה התבוננו עוד וראו שבחששא זאת שחששו על חלק המצות ראוי היה לחוש גם כן על חלק סתרי התורה ועיקרי האלקיות, אך אין התיקון שמצאו לחלק המצות ראוי לחלק הסודות, וזה כי ביאורי המצות והדינין אין היזק כלל אם יכתבו בספר בביאור גלוי לכל קורא, אך חלק הסודות אין ראוי שימסר כך לפני כל הרוצה ליטול את השם, לא מצד יקר המושכלות, ולא מצד עמקם. אם מצד יקרם, כי אינו כבודו של הבורא ית' שימסרו סתריו ביד אנשי מדות רעות, ואפילו שיהיו חכמים מחוכמים. ואם מצד עמקם, שהרי הענינים באמת עמוקים מאד ולא יצליחו במ אלא אנשים זכי השכל ומלומדים בדרכי העיון היטב, ואם יפגעו במ שכלים גסים אף בלתי מלומדים בעיונים, יוציאו הענינים האמיתיים היקרים לשיבושים ודיעות רעות. על כן גמרו לבצוע את הדין, והיינו לכתוב אותם, למען לא יאבדו מן הדורות האחרונים, אך בדרכים נעלמים ומיני חידות שלא יוכל לעמוד עליהם אלא מי שמסרו לו המפתחות, דהיינו הכללים שבהם יובנו הרמזים ויפורשו החידות ההם, ומי שלא נמסרו לו המפתחות יהיו לפניו כדברי הספר החתום וכאלו לא נכתבו כלל. והמפתחות האלה השאירם בידי תלמידיהם שקבלום מידם, ואמנם עליהם סמכו שלא ימסרום אלא לתלמידיהם אחרים הגונים כהם, וכן מדור אל דור. והמה הזהירו וכן צוו לכל משכיל ומלמד שיהיה מזהיר ומכריז לכל, שדברי חכמים וחידותיהם צריכים למוד, ושכל הקרוב להם ואין המפתחות בידו אינו אלא רוצה ליכשל. ואולם אחרי הזהירם האזהרה הזאת, אם יבא איש ויעפיל ליכנס במ והמפתחות אינם בידו, וכשל אחר ונשבר, הנה דמו בראשו יהיה והם את נפשם הצילו:

אך הדרכים אשר העלימו במ את דבריהם שונים הם, הא' הוא דרך ההשאלות והמשלים, והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה, אשר על יסוד הדמיון והמשל ייחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההם נכונים לו כלל:

הב' הוא דרך ההעלם, והיינו שיעלימו תנאי הענין ולא יבארום, ויאמרו מאמר מוחלט, ואין אמתת המאמר ההוא אלא בגבול, דהיינו לפי בחינה אחת או לפי זמן אחד או לפי נושא או מקום אחד. ומי שיקח המאמר ההוא כולל ומוחלט, יכשל וישתבש. וכבר מאמרים רבים יראו כסותרים זה את זה, יען לא פורשו תנאיהם, והיודע כל דבר בגבולו, ימצאם אמיתיים ובלי סתירה כלל. וכבר תראה שכמקרה הזה קרה גם להרבה ממאמרי הדינים והמצות, אע"פ שלא נעשה הדבר בזאת הכונה, שתמצא בש"ס מאמרים או ברייתות שבהבין אותם בהחלט לא יאותו עם האמת

או יסתרו זה את זה, ופירשום בש"ם באמרם, הכא במאי עסקינן, והעמידו כל אחד מהם בגבולו, ונמצאו כולם נכוחים וישרים:

והדרך הב' היא הקלות, והוא שאיזה עיקר גדול ונכבד ירמזוהו בדברים נראים לכאורה קלים ובלתי עיקריים, כמשלי ההדיוטים, והם מכוונים בזה על ענינים נכבדים ורמים אשר בדברים הקלים ההם הם הערה להם אצל מי שיודע ומכיר ברמיזות האלה, ויודע לשוטט בשכלו ולנשא מחשבותיו מהדברים הגלויים לנסתרים, ומהשפלים לרמים. דרך משל, כשאמרו ינוקתא כלילא דורדי סבותא כלילא דחילפי, וכן אדלא אבידנא בחישנא, ורבים מאד כאלה. עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חז"ל בענינים מן הטבע או התכונות, וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה. ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכוני, אלא הסוד שרצו לרמוז בזה. ועל כן לא יוסיף ולא יגרע על אמתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הליבוהו אמיתי או לא, כי הכונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים, ואותו הענין עצמו היה יכול להתלבש בלבוש אחר כפי המפורסם בדורות אחרים, וכך היה מלביש אותו בעל אותו המאמר עצמו אלו היה אומר אותו בדורות ההם. ועל כל אלה צריך שתדע שחז"ל לשיטתם הולכים שהדברים הגשמיים מתנהגים ומתפעלים מכחות רוחניים למיניהם, דהיינו המלאכים השדים והמזיקים, וכל דברי העולם השפל מתנועעים בהשפעת העליונים, וכן דברי הגשמים עושים רושם ברוחנים. ומי שלא יכיר הדרך הזו אי אפשר לו מעולם לעמוד על דעתם חז"ל כלל ועיקר. והנה עד הנה דברנו במאמרים הלימודיים ונדבר עתה במאמרים הביאוריים:

דע שהמאמרים הביאוריים יתחלקו לג' מינים, הא' הוא אשר יכוננו במ אל ביאור הכתוב ממש, ויהיה פירוש הכתוב ההוא לפי דעתם כאשר יאמרוהו:

המין הב' הוא, אשר לא יכוננו במ אל ביאור הכתובים ממש, אבל קבלה קבלו חז"ל שהבורא ית' שהכתיב את התורה וכן הנביאים והכתובים, מלבד מה שרצה לכתוב בביאור שלשון הכתוב יורה עליו ויגידהו, רצה גם כן לרמוז ענינים רבים אמיתיים במעשה ההוא או בדברים ההם הנאמרים. והענינים ההם לא רצה לכתבם בביאור, אלא לרמוז אותם בקצת אותיות או בקצת מלות, והמה חז"ל קבלו הענינים ההם והרמיזות שבם נרמזו בכתובים. ובודאי שלא יתכן לפרש לשון הכתוב כלו על פי הענין ההוא כלל, כי הרי לא בזה רצה הבורא ית' שיהיה הכתוב מגיד הדבר ההוא אלא שיהיה רומז אותו:

והמין הג' היא שעוד קבלו חז"ל שהבורא ית' הכתיב את ספרי הקדש בדרך שתכלול ההגדה היא ענינים רבים אמיתיים, והקיף בחכמתו על כל הענינים אשר הם אמיתיים בנושא ההוא, אע"פ שאמתם לא יהיה בדרך אחד אלא בדרכים רבים ושונים וכמ"ש בס"ד. וכתב התורה בדרך ובאופן שכשתפורש בכל ההבנות שיוכלו לסבול המלות ההן על פי כללים ומדות ידועות, יבוארו כל הענינים האמיתיים שרצה באמת לכלול בהגדה ההיא, שהם כלל כל הענינים אשר יש להם מקום בצד חלק בנושא ההוא. ונמצא שהנה הכתיב הכתובים כלם באופן שכל מה שיוכל להיות מובן מהמלות ההן על פי הכללים שזכרנו, יהיה אמיתי בנושא. אמנם עדין יצטרך לימוד גדול וחכמה רבה לדעת איך יהיו כלם אמיתיים בו, כי הנה כבר אמרנו שאין אמתת כלם בצד אחד ובדרך אחד, אלא בצדדין שונים ובדרכים מתחלפים, מהם יהיו אמיתיים בבחינה אחת לבד, מהם על צד הדמיון, מהם על צד התולדה הנולדת מהם, מהם על צד הגמול והוא ענין, מעלה עליו הכתוב, שנמצא הרבה בדבריהם חז"ל, שהרי על צד הזכות והחובה השכר או העונש יחשב לפעמים המציאות כהעדר וההעדר כמציאות, מפני איזה תנאים שיתלוו להם. וכן יחשב המועט כמרובה והמרובה כמועט, והוא מה שאמרו חז"ל בביאור, מה אחרונים לא עשו ותלה בהן לשבת, כך ראשונים לא עשו ותלה בהן לגנאי [שבת נו ע"ב]. ויש בדברים האלה פרטים רבים מאד אי

אפשר לקבוע אותם, אך מה שיצטרך לך לדעת הוא כי באחד מכל הדרכים האלה אפשר שיוכן מאמר או ביאור אחד ויהיה אמת, ובשאר כל הדרכים לא יהיה אמת כ"ש בהחלט, ועל כן אל תבהל בראותך מאמר שיראה לכאורה כוזב ובלתי נאות, כי אם תחכם ותדע באיזה דרך ראוי שיוכן תראה אמתו, ותמצא נחת. ואולם היודע עיקרי החכמה האלקית הוא ידע הדברים האלה בגבוליהם. ואמנם הנה כבר הקדמתי לך שלא בהחלט נאמר שכל מה שיוכל להיות מובן במילות יהיה אמת על כל פנים, אלא יש לדבר הזה מידות וכללים והם כללי ההגדה. והנה כבר יוכל ליפול בזה הטעות בנקל, אם ידרוש איש מקרא אחד והוא לא השתמש מן הכללים האלה שזכרנו, שאז מה שיוציא בדרש ההוא אפשר שיהיה שקר גמור אשר לא יאמת בשום פנים. ולא עוד אלא שאפילו אם יהיה העיקר שבדבריו אמיתי, הנה אפשר שיהיה כוזב בכתוב ההוא, כי אין הכונה במלות ההן על הענין ההוא. ומזה נמשך שתמצא לפעמים בחז"ל שיאמר אחד על דברי חבירו שהם מעות, וזה כי לפי דעת החכם ההוא הנה השתבש שכנגדו בהוצאת הדרוש לפי כללי ההגדה שכבר היו מפורסמים ביניהם ואף שלא נתבאר לנו בדבריהם במה השתבש הדורש, הנה הם במלות קצרות ירמזו זה לזה מקום הטעות, או ישיבו על הקושיות, הכל לפי הדרכים שאצלם היו מפורסמים, מה שאין כן אצלנו, ועל כן יקשה לנו הבנת דבריהם בין בהנחותיהם, בין בקושיותיהם, בין בתירוניהם. אך היודע הדרכים האלה לאמתם ימצא הכל גלוי לפניו על נכון. דרך משל, כשדרש ר' מאיר על פסוק לגנותן של ישראל, אמרו לו אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח, לפי שכך היה הכלל בידם, ונמצא הדורשו לגנאי נוטה מכוונת הרוח הקדש. וכן כשדרש ר' לוי שאברהם מצא עצמו מהול [ב"ר מז, יא]... וזה מפני כלל שבידם, שבמעשה הצדיקים כל מה שיש לדרוש לשבח צריך לדרוש לשבח, וברשעים להפך, שכך היא הקבלה שכוונתו של הבורא ית' במלות שהכתיב היתה לרמז על כל פרטי הרשע של הרשעים ולבאר כל חלקי גנותם, ולהפך בצדיקים להעלים כל מה שאפשר שיהיה בהם מהגנאי, ולבאר כל מה שבשבחם. ומי שרוצה לדרוש דרש אמיתי, צריך שילך לשיטת הכותב, שאז יסכים לדעתו, וזה פשוט:

עוד קבלו ז"ל שכתובי התורה מלבד היותם רומזים גם על אותם הענינים שהם מגידים בספור, רומזים גם כן על ענינים אחרים עתידיים או עוברים. על כן יפרשום איש לפי דרכו על פי החוקים והכללים ההגדה שהיו בידם. וכבר היה אפשר שיטעה אחד במין הדרושים האלה, אך על זה טרחו ועמלו מסדרי הש"ס והמדרשים אשר היו חכמים רשומים בדורותיהם, וקבצו כל המאמרים, ושקלום בחברת כל חבריהם, ואשר מצאום ראויים ומאומתים בדרכים שראוי להם להתאמת, סידרום במדרשיהם. ומעתה הנה נתבאר לנו שכל הנמצא במדרשי ההגדות של התנאים והאמוראים, הנה כלם ענינים אמיתיים, כל ענין וענין לפי דרכו שכולם צורפו בכור מחקר המסדרים שזכרנו, ונמצאו נאמנים, ועליהם אנחנו סומכים שלא סידרו בספריהם אלא מה שחקרוהו ומצאוהו נאות כל דבר לפי הדרך הראוי לו, והבן היטב. יא"ו: